

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ISSN 0453-8048

ISSN 0320-8281

ВІСНИК

Харківського національного університету
ім. В. Н. Каразіна

№ 566

ІСТОРІЯ

Випуск 34

Засновано у 1964 р.

Харків
НМЦ «СД»
2002

УДК 930
ББК 63я5
В53

Редакційна колегія:

канд. іст. наук, професор	<i>С. І. Посохов</i> (відп. редактор)
канд. іст. наук, доцент	<i>В. М. Духопельніков</i>
канд. іст. наук, доцент	<i>С. В. Д'ячков</i> (відп. секретар)
докт. іст. наук, професор	<i>В. І. Кадеєв</i>
докт. іст. наук, професор	<i>В. В. Калініченко</i>
канд. іст. наук, професор	<i>С. М. Куделко</i>
докт. іст. наук, професор	<i>В. В. Лантух</i>
докт. іст. наук, професор	<i>Б. К. Мигаль</i>
канд. іст. наук, професор	<i>Є. П. Пугач</i>
докт. іст. наук, професор	<i>С. Б. Сорочан</i>
докт. іст. наук, професор	<i>О. О. Чувпило</i>
докт. іст. наук, професор	<i>Б. А. Шрамко</i>

Адреса редакційної колегії:

Україна, 61077 Харків, пл. Свободи, 4, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, історичний факультет.

Тел. 45-74-78; факс (0572) 30-23-79

E-mail: istfac@univer.kharkov.ua; сайт: <http://istfak.kharkov.ua>

*Затверджено Вченою Радою ХНУ ім. В. Н. Каразіна
(протокол № 5 від 31.05.2002 р.)*

Матеріали «Вісника» передусім відображають основні напрямки наукових досліджень викладачів та аспірантів історичного факультету Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Публікації збірника присвячено актуальним питанням історії стародавнього світу, середньовічної історії й археології, проблемам історії нового та новітнього часів, історіографії та джерелознавства.

Для викладачів, науковців, студентів і всіх, хто цікавиться історією.

Материалы «Вестника» прежде всего отражают основные направления научных исследований преподавателей и аспирантов исторического факультета Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина. Публикации сборника посвящены актуальным вопросам древней, средневековой истории и археологии, проблемам истории нового и новейшего времени, историографии и источниковедения.

Для преподавателей, научных сотрудников, студентов и всех, кто интересуется историей.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 4063 від 02.03.2000 р.

© Харківський національний університет, 2002
© НМЦ «СД», художнє оформлення, оригінал-макет, 2002

АРХЕОЛОГІЯ, СТАРОДАВНЯ ТА СЕРЕДНЬОВІЧНА ІСТОРІЯ

12. *Сборник* статистико-экономических и оценочных сведений по Богородушковскому уезду Харьковской губернии. — Харьков, 1886. — 385 с.
13. *Материалы* для оценки земель Харьковской губернии. Старобельский уезд. — Вып. 2. — Харьков, 1907. — 184 с.
14. *Материалы* для оценки земель Харьковской губернии. Старобельский уезд. — Вып. 4. — Харьков, 1908. — 229 с.
15. *Сельскохозяйственные* и статистические сведения по материалам, полученным от хозяев. — Вып. V. — СПб., 1892. — 562 с.
16. *Полферов Я. Я.* Сельскохозяйственные рабочие руки. — СПб., 1913. — 53 с.
17. *Сладковский И. В.* Имение «Гуты» Л. Е. Кениг — Н-ки. — Х., 1913. — 499 с.
18. *Дроздов И. Г.* Заработная плата сельскохозяйственных рабочих до и после Октября. — Л., 1930. — 128 с.
19. *Баталин Ф. А.* Справочная книга русского сельского хозяина. — СПб., 1892. — 600 с.
20. *Тростянецкое* имение Л. Е. Кенниг — Н-ки. — Х., 1913. — 310 с.
21. *Описание* Гутянского имения. — Ч. 1. — Х., 1897. — 332 с.
22. *Сельскохозяйственные* машины и орудия в Европейской и Азиатской России в 1910 году. — СПб., 1913.
23. *Погубернские* итоги Всероссийской сельскохозяйственной и поземельной переписи 1917 г. по 52 губерниям и областям. — М., 1921. — 90 с.
24. *Сельскохозяйственные* и статистические сведения по материалам, полученным от хозяев. — Вып. XI. — СПб., 1903. — 346 с.
25. *Харьковские* губернские ведомости. — 1910. — № 28.
26. *Головин В. В.* Описание Дмитровского имения графа М. М. Толстого. — Сумы, 1914. — 129 с.
27. *Краткие* справочные сведения о некоторых русских хозяйствах. — СПб., 1900. — 476 с.

Резюме

В статье дается анализ системы ведения хозяйства в имениях помещиков Харьковской губернии в конце XIX–начале XX в. Показано применение капиталистической и отработочной систем в хозяйствах помещиков, дан анализ обеспеченности их инвентарем, сельскохозяйственными машинами и скотом.

Summary

The article is devoted to the analyses system economy of estate landowners in Kharkiv governments the end XIX–in the beginning XX centuries. Snow application capitalistic and work system in estate landowners, is devoted to the analyses provide landowners inventory and cattle.

І. М. Логовський

ДІЯЛЬНІСТЬ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ПО БОРОТБІ З ЕПІДЕМІЧНИМИ ЗАХВОРЮВАННЯМИ (друга половина XIX–початок XX ст.)

Швидкий розвиток економіки в Російській імперії другої половини XIX ст. привів до серйозних демографічних змін в нашому краї. На Харківщину у пошуках роботи прямували людські потоки з багатьох регіонів Російської імперії. Це призвело до значного скупчення населення, що створювало сприятливі умови для поширення різних інфекційних та епідемічних захворювань. Так, у Харківській губернії в 60-ті роки XIX ст. на 6 здорових мешканців був один епідемічний хворий, а 53 % дітей не доживали до 5 років [1, с. 103].

Такий стан не міг не турбувати місцеві органи влади. Вони робили все можливе, щоб якщо не ліквідувати умови, які викликали епідемії, то хоча б зменшити рівень епідемічних захворювань.

Проблема боротьби з епідеміями та покращання санітарного стану актуальні і сьогодні, і, безумовно, будуть актуальними в найближчому майбутньому. Тому цікаво і корисно вивчити досвід боротьби місцевих органів влади з цими явищами в одній із найбільших губерній Російської імперії — Харківській.

Актуальність даного дослідження обумовлюється і тим, що цей бік діяльності місцевих органів влади Харківської губернії лишався поза увагою дослідників. Окремі аспекти висвітлено в працях Д. І. Багалія [1, с. 103–109], О. А. Грандо [4, с. 8–9; 5, с. 7–11], М. Н. Соловійова [9, с. 35–49], але вони розглядають майже виключно медичні заходи та діяльність лікарів.

Створенню загальнодержавного санітарного регламенту та протиепідемічного законодавства присвячено праці К. Г. Васильєва [2; 3], П. Є. Заблудовського [6], Б. Д. Петрова [7; 8]. У цілому ж радянська історіографія негативно оцінювала результати санітарних та протиепідемічних заходів у губерніях України до Жовтневої революції, що зумовлювалось ідеологічними підвалинами. Визнаючи досягнення окремих медичних установ, діячів медицини радянська історіографія не приділяла уваги зусиллям та успіхам місцевого адміністративного апарату в цьому напрямку, що й потребує додаткового вивчення.

Організацію заходів по боротьбі з епідеміями та встановлення санітарного контролю в Харківській губернії було покладено на губернатора, поліцмейстера та повітові міські голови. За наказом губернатора в 1865 р. було створене лікарське відділення Харківського губернського правління, а на початку 70-х років введена посада головного губернського санітарного лікаря зі штатом помічників. Ці дві установи здійснювали контроль за санітарним станом Харкова та повітових міст і цілеспрямовано

боролись з епідеміями. Робота місцевих органів влади Харківської губернії по боротьбі з епідеміями проводилась по трьох основних напрямках. По-перше, профілактичні протиепідемічні заходи: щеплення, роз'яснювальна робота серед населення, з'ясування причин виникнення та шляхів розповсюдження епідемії тощо. По-друге, розробка та впровадження в життя санітарно-гігієнічних норм і контроль за їх виконанням. І, по-третє, заходи по локалізації та припиненню епідемії, що вже виникли на території губернії.

У середині XIX ст. найвищі показники смертності, особливо дитячої, у Харківській губернії мали епідемії тифу та віспи [1, с. 109]. У 50-ті роки XIX ст. вже було відомо противіспяне щеплення, але в Росії ще не було кінцевих даних про його ефективність. Тому за розпорядженням губернатора Харківська духовна консисторія 6 січня 1850 р. зобов'язала священників скласти списки дітей, що були прищеплені та померли від віспи, та надати їх до Харківської лікарської управи. Щеплення робили дітям від 6 місяців, але воно не було обов'язковим. 9 травня 1850 р. Харківський губернатор зобов'язав Харківську лікарську управу перевірити ефективність щеплення в повітах [14, оп. 1, спр. 7241]. Перевірка показала, що щеплення в повітах проводилося повільно і тому не давало бажаних результатів. Крім того, після скасування кріпосного права був зовсім втрачений контроль за щепленням селян. Епідемії були настільки серйозними, що 6 серпня 1865 р. цар Олександр II видав «Высочайшее повеление о введении в России повсеместного оспопрививания» [10, с. 388]. На виконання цього закону 10 січня 1866 р. Харківський губернатор видав циркуляр про покращання віспяного щеплення у селян. Один спеціаліст по щепленню обирався на 500 душ селян. Він був вільний від усіх податків та повинностей, у тому числі й рекрутської. Грошове утримання та необхідні медичні інструменти спеціалісти отримували за рахунок громади [13, оп. 12, спр. 588, л. 22]. Контроль за виконанням циркуляру губернатор поклав на земські управи та лікарських посередників, що були зобов'язані разом з повітовими лікарями щомісячно надсилати довідки до лікарського відділення губернського правління про кількість прищеплених дітей [13, оп. 13, спр. 407, арк. 293]. Спеціалісти по щепленню, що прищепили 2000 душ, нагороджувались урядовою грошовою премією [13, оп. 13, спр. 407, арк. 3]. Але дуже повільно вирішувалася проблема віспощеплення в містах: міщани та духовенство часто довго не могли обрати зі своєї громади віспощепленника. Тому, згідно розпорядження губернатора, у містах спеціаліст по щепленню призначався за рекомендацією повітового лікаря головним лікарським інспектором губернського правління (як у Лебедині в 1866 р.) [13, оп. 12, спр. 588, арк. 315].

Епідемії, як правило, починалися в повітах, тому за наказом Харківського губернського правління від 14 лютого 1870 р. було регламентовано лікарям дослідити причини цього явища [13, оп. 25, спр. 17, арк. 7]. В результаті досліджень було з'ясовано, що головний шлях розповсюдження

віспи — безпосередній контакт з хворими або їхніми речами. Тому повітові поліцейські правління зобов'язали членів волосних правлінь, десяцьких та сотників щоденно обходити оселі хворих і слідкувати, щоб хворі не спілкувалися зі здоровими. Ефективних засобів лікування віспи на той час не існувало, тому зі спалахом епідемії боролися шляхом локалізації.

За наказом губернатора створювались «летючі загони» з 3 фельдшерів, які прибували у волость, де розпочиналась епідемія. Місцеві фельдшери та дільничні лікарі активізували щеплення, на допомогу їм виїжджали санітарні попечителі. Священники парафій роз'яснювали населенню міри безпеки від зараження та необхідність щеплення, доповідали лікарям про кількість хворих та померлих. У школах лікарі оглядали всіх дітей та прищеплювали нещеплених. Повітові земські управи виділяли в охоплені епідемією волості стільки «лімфи» (рідини для щеплення), скільки було потрібно. На містах контроль за локалізацією епідемії було покладено на повітових голів дворянства [13, оп. 90, спр. 39, арк. 1].

Ця робота лікарів та адміністрації давала позитивні результати. У 1671 р. від віспи було прищеплено 66 654 дитини, у 1881 р. — 71 047 дітей, у 1882 р. — 126 362 дитини. За 30 років, з 1882 р. по 1910 р., кількість хворих на віспу зменшилась і не перебільшувала 0,12–0,15 % населення губернії [*Підрахунки наші*. 12, 1882–1910 рр.].

У липні 1855 р. Харківщину спіткало лихо: спалахнула, не зважаючи на деякі профілактичні міри, епідемія холери. Губернатор заборонив усім лікарям без свого особистого дозволу йти у відпустку [14, оп. 1, спр. 988, арк. 6]. У «Харьковских губернских ведомостях» Харківська лікарська управа надрукувала докладний опис ознак холери, засобів та методів лікування, складених лікарями Харківського університету [14, оп. 1, арк. 1014]. Але цих мір виявилось замало. У 1867 р. від холери померло 102 особи, у 1869 р. — вже 203 особи [12, 1868–870 рр.]. Тому, коли в 1870 р. в Таганрозі спалахнула епідемія холери, що могла потрапити до Харківщини, влада розробила цілий комплекс протихолерних заходів. За наказом Харківського поліцмейстера та лікарського відділення губернського правління було вичищено Благовіщенську та Нетечинську набережні, усі постійні двори, території під мостами та вигрібні ями в усіх місцях масового скупчення людей. Головний лікар разом з поліцією перевіряв якість продуктів та напоїв на базарах та в торговельних закладах, особливо рибу, фрукти та квас. Комісією було перевірено санітарний стан та якість продовольчих припасів усіх ремісничих училищ. Губернські ветеринарні лікарі дослідили всі бойні та якість продовольчих запасів міста, особливо солоної риби [13, оп. 25, спр. 199, арк. 1]. Але, незважаючи на всі ці заходи, епідемія холери спалахнула. За наказом лікарського відділення всі харківські лікарі та пристави кожного ранку доставляли у губернське правління добові відомості про хід хвороби та шляхи її розповсюдження [13, оп. 25, спр. 199, арк. 2]. У Александрівській лікарні та богоугодних закладах міста Губернська земська

управа виділила спеціальні приміщення, окремий посуд, одяг та білизну для хворих на холеру [14, оп. 25, спр. 199, арк. 15]. У губернії був знову посилений санітарний контроль: згідно циркуляра губернатора від 22 листопада 1870 р. було створено комісії з лікарів та приставів для щоденного огляду боень, лавок, трактирів, контролю якості м'яса та інших продуктів. 18 грудня 1870 р. поліція оглянула санітарний стан усіх артільей, нічліжок, більшості приватних будинків [13, оп. 25, спр. 199, арк. 106]. Під її наглядом усі вигрібні ями було вичищено та оброблено залізним купоросом, вапном або хоча б пічною сажею. У всіх майстернях та артілях було встановлено вентилятори для покращання якості повітря [13, оп. 25, спр. 199, арк. 182–184].

У повітових містах протихолерні заходи мали свою специфіку. У випадку епідемії місто розбивали на дільниці, де мешканці, призначені поліцією, обходили житла, виявляли хворих та складали довідки лікарям. Заборонялася торгівля рибою та квасом. Хворих розміщували в окремих палатах лікарень, виділяли їм окремий посуд та білизну. Ліки хворим на холеру в повітових містах видавалися безкоштовно, за рахунок земств. На кошти земств також наймали візниць для перевезення хворих, приміщення під холерні будинки та обслуговування для них, купували паливо [13, оп. 12, спр. 751]. Усі будинки, де були хворі на холеру, білилися, а долівку в них посипали вапном [13, оп. 11, спр. 546, 1–2]. Засоби лікування та їхня ефективність ретельно описувалися міськими лікарями та надсилалися до лікарського відділення для обміну досвідом [13, оп. 25, спр. 208, арк. 42].

Але лишалася загроза розповсюдження холери через контакти хворих людей зі здоровими в церковних храмах під час релігійних свят. Згідно з циркуляром губернатора від 2 липня 1879 р., у випадку епідемії холери земські лікарі терміново сповіщали про це священників своїх парафій, повітових начальників та церковних попечителів, щоб ті знали поіменно всіх своїх хворих і не пускали їх до храмів під час богослужінь. Спеціально для хворих у будні дні робились обідні. Харківська єпархія дала розпорядження служити літургії двічі на тиждень тільки для хворих дітей, а священників зобов'язала користуватися окремими хустками для втирання хворих на холеру після таїнств [13, оп. 59, спр. 1004, арк. 50].

Згідно чинного законодавства Росії, померлих було заборонено ховати раніше 3 діб з моменту смерті, щоб уникнути хибних смертей. Але тіла померлих від холери, що 3 доби знаходились у приватних оселях, особливо влітку, ставали джерелом хвороби. За наказом губернатора від 14 липня 1879 р. земські та міські управи влаштували при сільських управах та міських цвинтарях спеціальні приміщення для тіл померлих від холери [13, оп. 59, спр. 1004, арк. 67].

Восени 1879 р. в Сумському, Охтирському, Старобільському, Зміївському та Лебединському повітах відбулися термінові повітові зібрання, які видали типові накази сільським мешканцям «О мерах оз-

доровлення селений, предупреждения и прекращения повальных и заразительных болезней». Наказами було регламентовано правила поведінки при епідеміях холери, тифу, віспи, дифтериту тощо, а також порядок зберігання і продажу продуктів харчування та влаштування сільських боень [15, оп. 1, спр. 2101а].

Епідемії холери та чуми часто сполохували після масового вживання неякісно засоленої риби. Різноманітний рибний товар у великій кількості продавався в Харкові під час ярмарок. 15 січня 1882 р. за наказом губернатора було створено комісію на чолі з губернським лікарським інспектором. До її складу ввійшли головний міський лікар, головний санітарний лікар, лікарські інспектори та чин поліції. Комісія була зобов'язана оглядати всю рибу, що продавалася на ярмарках [13, оп. 51, спр. 14, арк. 1].

Влітку 1882 р. чума спалахнула в астраханській губернії, звідки привозили до Харкова більшість риби, яку продавали потім по всій губернії. Проблема контролю якості рибного товару постала дуже гостро. За наказом губернатора в Харкові та повітових містах було створено санітарні комітети з міських лікарів та поліції, що оглядали рибу та інші припаси на всіх базарах, у лавках та трактирах. Якщо продукти та риба виявлялися неякісними, їх конфісковували, терміново спалювали та доповідали про це губернатору. Увесь рибний товар оглядався міськими лікарями Харкова в день прибуття, навіть якщо він ішов транзитом. Рибні мішки після використання обов'язково спалювалися, а діжки оброблялися хлорним вапном. Означені комітети також перевіряли загальний санітарний стан вулиць, площ, базарів, готелів, колодязів та приватних осель, контролювали своєчасне вичищення помийних ям [13, оп. 59, спр. 1031, арк. 63].

Коли чумних хворих все ж було виявлено в Харківській губернії, постала проблема локалізації епідемії, яка могла охопити інші регіони. Враховуючи, що Харків на той час вже став крупним залізничним вузлом, 18 січня 1884 р. губернатор в листі до керівництва Курсько-Харківсько-Азовської та Харківсько-Миколаївської залізниць вимагав виділяти для чумних хворих окремі вагони, які б після прибуття в пункт призначення дезінфікувалися. Хворі повинні були їздити тільки із супроводжуючими. Відповідні накази було видано 23 січня 1884 р. керівництвом Харківсько-Миколаївської залізниці, а 13 лютого 1884 р. — Курсько-Харківсько-Азовської [13, оп. 90, спр. 30, арк. 4 та 6]. У результаті вчасно прийнятих заходів епідемію чуми було локалізовано в кордонах Харківщини.

У цілому заходи по боротьбі з холерою та чумою, так само як із віспою, давали позитивні результати: якщо у 60-ті–першій половині 70-х років XIX ст. від холери та чуми вмирало 0,5 % населення губернії щорічно, то в кінці 90-х смертність від цих хвороб знизилася до 0,1 %. Значні людські втрати спричиняв тиф, епідемія якого на Харківщині спалахувала щорічно, причому хворіло від 10 до 60 тис. мешканців Харківщини [12, 1869–1900 рр.], а у 80-ті рр. XIX ст. вмирав кожний 10-й хворий та тиф [1,

с. 109]. У боротьбі з цим захворюванням, як із іншими, місцеві органи влади проводили цілий комплекс заходів: огляд готелів, приміщень для робітників на заводах та фабриках, у громадських місцях. Коли десь виявлялись хворі на тиф, у приміщеннях проводили повну дезинфекцію. Заборонялося без очистки спеціальним хімічним засобом зливати воду з лазень у річки. До початку розтавання снігу власники будинків повинні були чистити свої подвір'я, власники м'ясних та рибних лавок — погребі для зберігання припасів. Поліція суворо контролювала виконання цієї постанови і сама неодноразово чистила міські базари від брудного льоду. Бараки поденних робітників перенесли подалі від річки Харків. У найбільш людних місцях Харкова влаштували туалети [13, оп. 57, спр. 33, арк. 16–17]. Аналогічні заходи проводились і в повітових містах. Результатом цих заходів було двократне зменшення смертності від тифу вже на початку ХХ ст. [12, 1901–1909].

Особливу увагу місцеві органи влади приділяли боротьбі з такою соціальною епідемічною хворобою, як сифіліс. Розповсюдження хвороби було пов'язано з великою кількістю повій — як у будинках розпусти, так і тих, — хто займався «развратным промыслом» на своїх квартирах. Велика кількість повій прибувала до Харкова під час ярмарок. Також у місті розташовувалася значна кількість військових частин, і насамперед військові користувалися послугами повій. Серед робітників різних артилей також було чимало хворих на сифіліс.

За наказом губернатора від 8 березня 1867 р. міські лікарі разом з поліцією повинні були оглядати всіх без винятку повій, що прибували на ярмарок, та робітників харківських майстерень на наявність сифілісу. Виявлених хворих терміново доставляли до губернської лікарні. Будь-яких жінок, затриманих уночі на вулицях, доставляли до поліцейської дільниці для медичного огляду. Встановлювався контроль і за повіями-одиначками. Поліція складала їхні списки, а міський лікар щотижня оглядав їх і робив позначку у квитку [13, оп. 13, спр. 392, арк. 3–4]. Однак цих заходів виявилось замало. Захворювання на сифіліс не зменшувалося, про що свідчать неодноразові звернення до губернського правління командування військових частин про посилення лікарсько-поліцейського нагляду як у Харкові, так і в повітових містах, де розташовувалися військові. За наказом губернатора від 11 січня 1843 р. при губернському правлінні було створено «Особое совещательное присутствие». До складу цієї комісії входили: лікарський інспектор, старший міський лікар, поліцеймейстер та військові лікарі з усіх військових частин. За пропозиціями «Особого совещательного присутствия» та наказом губернатора в кінці січня 1873 р. поліція склала списки усіх нічних повій, яких щотижня оглядав поліцейський лікар і видавав посвідчення з датою огляду та довідкою про стан здоров'я. Тих, хто не мав такого посвідчення, терміново доставляли для медичного огляду до поліцейської дільниці. Хворих прямо з дільниць доставляли до губернської земської лікарні. Водночас військо-

вим, як і повіям, заборонили в нічний час відвідувати шинки. Поліція та лікарі проводили сумісні перевірки будинків розпусти, квартири, де жили повії-одиначки, і, якщо виявляли жінок, яких не було в спеціальних списках, вносили їх туди автоматично і чинили їм медичний огляд. Поліція, військові та цивільні лікарі, земська лікарня регулярно сповіщали губернське правління про кількість хворих на сифіліс із наданням поіменного списку. Для боротьби з таємною проституцією поліцеймейстер призначив «особенно благонадежного чиновника», який слідкував «за тайно промышляющими развратом женщинами», кублами і чоловіками, що їх таємно відвідували. Також цей чиновник слідкував за жінками, яких привозили до лазень, і доповідав про них поліцеймейстеру, раптово перевіряв будинки розпусти та повії-одиначок на наявність медичного посвідчення [13, оп. 40, спр. 20, арк. 5–10]. За наказом харківського губернатора від 19 березня 1876 р. поліція та військові лікарі оглядали всіх прибулих сезонних працівників та артилі на предмет захворювання на сифіліс [13, оп. 46, спр. 60, арк. 21]. Але ці заходи тільки припинили, але не ліквідували захворювання. Так, наприклад, у 1812 р. було проведено 43 792 лікарсько-поліцейських огляди повій, виявлено 9 286 хворих, 47 з яких померли. Під час оглядів 226 повій та 77 чоловіків було направлено до лікарень. Але місць для хворих на сифіліс в лікарнях не вистачало. Тому на кошти міської управи (1500 рублів) та власників будинків розпусти (4779 рублів) у 1884 р. в Харкові була відкрита спеціальні приватна лікарня на 30 місць виключно для лікування сифілісу [12, 1883–1886 pp.]. У результаті до 1898 р. смертність від сифілісу зменшилася вдвічі (з 0,5 % хворих до 0,23 %) [12, 1883–1899 pp.].

Таким чином, місцеві органи влади Харківської губернії робили усе можливе, щоб запобігти епідемічним захворювань, а в разі виникнення приймали всі необхідні заходи для їхньої локалізації та припинення.

Література

1. *Багалеї Д. І.* История города Харькова за 250 лет его существования. — Т. 2. — Харьков, 1993.
2. *Васильев К. Г., Сегал А. Е.* История эпидемий в России. — М., 1960.
3. *Васильев К. Г., Гольд Э. Ю.* История санитарно-карантинного законодательства // Советское здравоохранение. — 1976. — № 5.
4. *Грандо А. А.* Развитие гигиены в Украинской ССР. — К., 1975.
5. *Грандо О. А., Межиров А. С.* Історія гігієни та санітарії на Україні. — К., 1964.
6. *Заблудовский П. Е.* Развитие медицинской статистики. Исторический обзор. — М., 1964.
7. *Петров Б. Д.* Очерки истории гигиены и санитарии в России (до 1861 г.). — М., 1963.
8. *Петров Б. Д.* Противоземное законодательство в России // Микробиология, эпидемиология и иммунология. — 1995. — № 7.

9. *Соловьев М. Н.* Из прошлого и настоящего по борьбе с эпидемиями на Украине // Профилактическая медицина. — 1928. — № 12.
10. *Свод узаконений и распоряжений правительства по врачебной и санитарной части в российской империи.* — СПб., 1895–1897. — Вып. 1–2.
11. *Фрейберг Н. Г.* Врачебно-санитарное законодательство в России: узаконения и распоряжения правительства. — СПб., 1913.
12. *Харьковские календари 1882–1889 гт.* — Харьков: Типография Харьковской городской управы.
13. *Державний архів Харківської області (далі ДАХО).* — Ф. 4. Лікарське відділення Харківського губернського правління.
14. *ДАХО.* — Ф. 12. Харківська лікарська управа.
15. *ДАХО.* — Ф. 304. Харківське губернське правління.

Резюме

Данная статья посвящена изучению мероприятий администрации Харьковской губернии по борьбе с эпидемическими заболеваниями и внедрению эффективных мер противоэпидемической профилактики.

Эти мероприятия позволили резко снизить смертность населения и значительно улучшить санитарное состояние в губернии к началу XX в.

Summary

The article deals with the arrangements of the local administrative authorities in the Kharkiv regions to fight epidemic diseases and the implementation of efficient antiepidemic prevention measures.

These arrangements allowed a sharp lethality decrease among the people considerable improvements to the sanitary situation in the region.

К. В. Філіппов

РОЛЬ ТОРГОВО-ПОСЕРЕДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ В РОЗБУДОВІ РИНКОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ ПЕРІОДУ НЕПУ

Перехід до нової економічної політики, ринкових відносин, багатокладної економіки та будівництво в повному обсязі системи сільськогосподарської кооперації (з осені 1921р.) з широким діапазоном функцій від кредитування і кооперування збуто-постачальних та окремих виробничих процесів індивідуального селянського господарства висунули цей вид кооперації не тільки на перше місце в кооперативному русі України 20-х років, але й перетворили її на провідний фактор аграрних відносин в українському селі.

Практично через усі рішення правлячої партії і держави у 20-і роки проходять положення про те, що втягнення селянства в будівництво нового суспільства можливе тільки через його кооперування, а основним річищем залучення сільськогосподарської кооперації, а отже, селянства, до цього будівництва є товарообіг, здійснення торгово-посередницької діяльності [1, т. 3, с. 67, 70, 74, 160–180; 2, с. 161–167; 3, с. 88–89].

Уже в історіографічному доробку 20-х років з історії сільськогосподарської кооперації маємо як теоретичне обґрунтування необхідності і значущості для селянства торгово-посередницької діяльності кооперації, так і висвітлення окремих сюжетів цієї діяльності в роботах О. В. Чайнова [4; 5], І. Батюка [6], А. А. Лозового [7], О. В. Одінцова [8], П. Пожарського [9], М. А. Скалиги [10] та інших.

У більшості це були науково-популярні праці, у яких роль торгово-посередницької діяльності сільськогосподарської кооперації для розбудови ринкових відносин хоча і усвідомлювалася, але висвітлювалася як незавершений процес. Окремо в тому доробку стоять роботи О. В. Чайнова, котрий доводить, що саме збуто-постачальна, торгово-посередницька діяльність кооперації з-поміж всіх інших (виробничої, кредитної тощо) справляє найбільш могутній вплив на селянство взагалі і на коопероване селянство зокрема, оскільки зачіпала найбільш важливі, визначальні сторони селянських індивідуальних господарств [4, с. 101, 401].

Повернення до об'єктивного вивчення історії сільськогосподарської кооперації в Україні в усіх її аспектах (після багатьох десятиліть замовчування) відбувається зараз. У сучасній українській історіографії з'явилися ряд праць з історії кооперації селянства або загальних проблем періоду непу в Україні, у яких знайшли висвітлення окремі питання збуто-постачальної роботи сільськогосподарської кооперації в українському селі 20-х років XX століття [11; 12; 13]. Водночас, спеціальна робота з проблеми статті відсутня.

Автор ставить за мету висвітлити роль сільськогосподарської кооперації як посередника в ринкових відносинах між державою і селянством по продажу на село товарів виробничого призначення. Цей досвід, на наш погляд, міг би стати в нагоді при розробці механізмів реформування аграрного сектору економіки сучасного українського села.

Збуто-постачальна функція стала невід'ємною рисою сільськогосподарської кооперації від її відродження з початком непу. Особливого значення в її діяльності вона набула з середини 20-х років, коли держава на сільськогосподарську кооперацію поклала завдання бути посередником в товарно-грошових відносинах державної промисловості і селянського господарства [7, т. 3, с. 180], оскільки, за словами голови РНК СРСР О. І. Рикова, «приватний капітал уже почав увяляти загрозу, був здатен породити кризові явища» і «єдиний орган боротьби з приватним капіталом в торгівлі – це низова кооперація» [14, с. 255]. Отже, сільськогосподарська кооперація мала вирішити завдання «простого охоплення